

”ומטמאים היו את הכהן”

הלכות טומאה וטהרה היו מההלכות המרכזיות בזמן הבית. הבסיס שאפשר את טהרת הטמאים היה אפר פרה אדומה,¹ אולם אפר זה היה יקר המציאות.² קשה מאוד היה למצוא פרה מתאימה, ולכן היו מוכנים להוציא הוצאות מרובות כדי לרכוש.³ לאור זאת ניתן להבין את ”סלסולי הפרה” שהיו נוהגים לקראת שרפת הפרה ובמהלכה.⁴ ההקפדה היתרה בתהליך השרפה התחילה למעשה מספר שנים קודם לכן. כדי להשיג ”סטריליות” מוחלטת היו נעזרים בילדים שלא נטמאו מעולם, ולשם כך גידלו ילדים מיוחדים למטרה זו. ילדים אלו נולדו במקומות שאין בהם חשש טומאה, ושם היו גדלים מתוך תקווה שתימצא פרה מתאימה בתקופתם. כשנמצאה הפרה היו נשלחים הילדים לשאוב מים מתוך הקפדה שלא ירדו מעל גבי השוורים בדרכם, שמא ייטמאו (פרה פ”ג מ”ב). זאת ועוד, כבש מיוחד היו בונים להולכת הפרה, והתוספתא (שקלים פ”ב ה”ו) מתארת את הסכומים האדירים שהושקעו בכך. בכבש זה ”זיזין וכתלין היו יוצאין מיכן

* מאמר זה הנו עיבוד של פרקים אחדים מתוך עבודה סמינריונית שנכתבה בהדרכתו של פרופ' מנחם קיסטר במסגרת הסמינריון ”מגילת מקצת מעשה התורה והסרכים”, באוניברסיטה העברית בירושלים בשנת תשנ”ז. אני מודה לפרופ' קיסטר על הדרכתו ועל הערותיו הרבות בהכנת העבודה ובכתיבת המאמר.

¹ כל עוד קיים היה אפר הפרה המשיכו להקפיד על הלכות טהרה עוד שנים רבות לאחר החורבן, עיין ירושלמי ברכות (פ”ו, י ע”א) ”רבי חגי ורבי ירמיה סלקון למי חטאתא קפץ רבי חגי וברך עליהן אמר ליה רבי ירמיה יאות עבדת שכל המצות טעונות ברכה”. כך הגרסה בכ”י רומי ובקטע גניזה. הגרסה בכ”י לידן חסרת משמעות וניתן לשחזר כיצד שובשה. ראה: י’ זוסמן, סוגיות בבבליה לסדר זרעים וטהרות, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית תשכ”ט, עמ’ 310, הערה 16.

² המשנה (פרה פ”ג מ”ה) מספרת על שבעה מקרים בלבד בהם שרפו פרה. נחלקו חכמים ור’ מאיר האם מניין זה מתפרס על פני כל ימי בית שני או אפילו הרבה קודם לכן, מזמן מתן תורה.

³ ידוע המקרה המובא בקידושין (לא ע”א) ”לשנה האחרת נתן הקב”ה שכרו, שנולדה לו פרה אדומה בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: יודע אני בכך, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם אתם נותנין לי”.

⁴ את הכוהן השורף היו מפרישים שבעה ימים קודם לכן (פרה פ”ג מ”א) כדרך שהפרישו את הכוהן הגדול שבעה ימים לפני כניסתו לפני ולפנים. הלשכה אליה בא הייתה נקראת ”בית אבן”, ומשתמש היה בכלי אבן שאינם מקבלים טומאה. במהלך שבוע זה היו מזין עליו מי חטאת שמא טמא הוא. לא מאפר פרה אחת היו מזים, דבר שוודאי היה מספיק לטהרו אף אם היה טמא, אלא מאפרי כל הפרות שנעשו קודם לכן. בנוסף לכך היו מזים מספר פעמים. לפי דעה אחת במשנה היו מזים שלישי ושביעי ולפי דעה אחרת כל שבעת הימים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ומיכן כדי שלא יציצו הכהנים ויטמו" (בריינתא בירושלמי שקלים פ"ד, מח ע"א). כה הקפידו על שמירתה של טהרת הכהן השורף את הפרה עד שגזרו "בגדי קדש מדרס לחטאת" (חגיגה פ"ב מ"ז). כלומר, אפילו בגדי אחיו הכהנים, הטהורים לאכילת קודש, מטמאים אותו כמדרס הזב. ומספרת עוד המשנה: "יוחנן בן גודגא היה אוכל על טהרת הקדש כל ימיו והיתה מטפתו מדרס לחטאת".

והנה הפחד הגדול מפני הטומאה, הסייגים וסייגי הסייגים, מופרים באחת על ידי חכמים בכוונה תחילה:

ומטמאים היו את הכהן השורף⁵ את הפרה מפני הצדוקים, שלא יהיו אומרים במעורבי שמש היתה נעשית. (פרה פ"ג מ"ז)

ותמהים אנו, מה טעם בהפרשת הכהן, בגידול ילדים במגדלי שן ובסלסולי פרה אם מטמאים היו את הכהן במתכוון. מהי אותה מחלוקת קשה עם הצדוקים שהביאה את הפרושים לידי כך, ומדוע אנוסים היו לטמא את הכהן ובו בזמן להשאיר את הלכות טהרה החמורות? כדי לפתור קושי זה עלינו לעקוב אחר הלכות אלו במקורות השונים, וראשית לעמוד על עיקרי מחלוקת הצדוקים והפרושים בדיון טבול יום בפרה.

א. טבול יום ומעורב שמש במעשה הפרה

תהליך ההיטהרות כולל שניים עד שלושה שלבים: א. **טבילה**. משעה שטבול ועד שעת הערב שמש מכונה האדם בלשון חכמים 'טבול יום'. ב. **הערב שמש** - על הטבול לחכות עד הערבת השמש. ג. במקרים מסוימים לא נשלמת ההיטהרות עד **הקרבת הקרבן**. כל עוד לא הקריב מכונה הוא 'מחוסר כיפורים'.

לגבי טבול יום מופיע בתורה על פי רוב הביטוי "וטמא עד הערב" המלמד על מעמדו כטמא. יוצאת מכלל זה היא פרשת מצורע, שבה מוגדר טבול יום כבעל מדרגה מסוימת במדרגות הטהרה. בפרשה זו נאמר "והזהר על המטהר מן הצרעת שבע פעמים וטהרו..."

⁵ אין הבדל ברמת הטהרה הנדרשת לשוחט, לשורף או למזה. 'הכהן השורף' כאן במובן של 'הכהן העוסק בפרה' שכן מתיאור המשנה בפרק זה עולה שכוהן אחד היה עוסק בפרה. כך מוצאים אנו חילופים "באיזו לבוש הפרה נשרפת" (ספרי זוטא חקת יט ג; מהד' הורוויץ עמ' 302), "באילו כלים פרה נעשית" (ספרי במדבר פיסקא קכג), "פרה במה נעשית" (תוספתא פרה פ"ד ה"ז). תיאור זה לפיו כל העבודה נעשית על ידי כוהן אחד מוצאים גם אצל פילון (סי' דניאל-נטף [מהדירה], פילון האלקסנדרוני, כתבים, ב, ירושלים תשנ"א, על החוקים לפרטיהם א, 268) ואצל יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ד, 79-80. בתוספתא נאמר (פרה פ"ד ה"ו) "שריפת פרה והזאותיה בכהן גדול ושאר כל מעשיה בכהן הדיוט", ובספרי (במדבר פיסקא קכג) נחלקו האם הכהן הגדול הוא ששורף. עם זאת מלמדים המקורות כי בפועל היה זה הכהן הגדול. ראה מסכת מידות (פ"א מ"ג) "ישער המזרחי עליו שושן הבירה צורה שבו כהן גדול השורף את הפרה ופרה וכל מסעדיה יוצאים להר המשחה", ושקלים (פ"ד מ"ב) "אבא שאול אומר כבש פרה כהנים גדולים עושין אותו משל עצמן". עצם הדיון באיזה לבוש הפרה נשרפת והעדויות "אני ראיתי ששרפה בגדולי" (שם) מורים על כך שהיה זה הכהן הגדול (וראה עוד פרה פ"ד מ"א). עדויות נוספות לכך מצויות גם אצל פילון ויוסף בן מתתיהו (לעיל).

ורחץ במים וטהר ואחר יבוא אל המחנה וישב מחוץ לאהלו שבעת ימים" (ויקרא י"ד, ז-ח). היינו, אחר טבילתו מוגדר האדם כטהור - אף שטרם הסתיים תהליך טהרתו. כן הוא בפסוק שלאחריו "והיה ביום השביעי... וכבס את בגדיו **ורחץ את בשרו במים וטהר**". אחר הבאת הקרבן נאמר "**וכפר** עליו הכהן **וטהר**".⁶

בפרשת חקת חוזרת ועולה מספר פעמים ההתייחסות לטבול יום כטמא - "וטמא עד הערב". כמו כן מופיעה התייחסות יחידאית - "וטהר בערב" (י"ט, ט).⁷ התייחסות זו אינה שוללת אפשרות למספר רמות טהרה, דהיינו, לאחר הטבילה אין הוא עוד טמא, ויחד עם זאת, בהערב השמש עולה למדרגת טהרה גבוהה יותר. עם זאת אין הסבר זה מחויב כל עיקר. זאת ועוד, בפרשה מופיעה הדרישה כי על העוסק בתהליך הפרה להיות **טהור**, פעם אחת לגבי האוסף ופעמיים לגבי המזה:

ואסף איש טהור את אפר הפרה והניח מחוץ למחנה במקום טהור...

(במדבר י"ט, ט-י).

(שם, יח).

ולקח אזוב וטבל **במים איש טהור והזה**...

(שם, יט).

והזה הטהר ר על הטמא ביום השלישי וביום השביעי וחתאו

נראה שבפשוטו של מקרא אין זכר למצב של טבול יום במקרה זה. עם זאת, לא ניתן לשלול לחלוטין את הפירוש 'טהור' - 'טבול יום', אלא שהמוציא מן הפשט עליו הראיה.

כאמור במשנה לעיל, הצדוקים סברו שרק מעורב שמש כשר לעסוק בפרה, כנראה על פי פשוטו של מקרא. הפרושים, לעומת זאת, פסקו שגם טבול יום כשר לעסוק באפר הפרה.⁸ עדות על קדמותה של המחלוקת נמצאת במגילת "מקצת מעשה התורה". מגילה זו היא חיבור פולמוסי בענייני הלכה שנמצא במערות קומראן. העותקים שבידינו מתוארכים למאה הראשונה לפני הספירה. כך נאמר במגילה לענייננו:⁹

ואף על טהרת פרת החטאת השוחט אותה והסורף אותה והאוסף את אפרה והמזה את [מ] החטאת לכול אלא להערי[ב]ות השמש להיות טהורים בשל שא יהיה הטהר מזה על הטמא כי לבני אהרון ראוי להיות מ[...]

דרשת חז"ל מצויה בספרי (במדבר פיסקא קכד ומקבילה בשינויים בפיסקא קכט) על הכתוב "ואסף איש טהור את אפר הפרה והניח מחוץ למחנה במקום טהור":

⁶ לשאלת גדרו ומעמדו של טבול יום אצל חז"ל ובכיתות השונות שבזמן הבית, ראה: י' זוסמן, 'חקר תולדות ההלכה ומגילות מדבר יהודה - הרהורים תלמודיים ראשוניים לאור מגילת מקצת מעשה התורה', תרביץ נט (תש"ן), הערה 112. לגבי חז"ל עיין גם אנציקלופדיה תלמודית ערך טבול יום.

⁷ התייחסות זו אינה חוזרת בצורתה זו במקום אחר בתורה. בשני מקומות מופיע ביטוי קרוב: "וטמא עד הערב וטהר" (בויקרא י"א, לב ושם י"ז, טו). ביטוי זה מורכב משני הביטויים הללו.

⁸ במסכת טבול יום (פ"ג מ"ו) נחלקו חכמים ור' מאיר. לדעת חכמים "אין טבול יום טמא".

⁹ E. Qimron, Discoveries in the Judean Desert, 10, Oxford 1994, pp. 152-154. קריאה מסופקת סומנה בניקוד עליון. לסקירת ההיבט ההלכתי ראה מאמרו של זוסמן, לעיל הערה 6.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

טהור שר' ישמעאל אומר טהור למה נאמר הא עד שלא יאמר יש לי בדין אם המזה טהור האוסף לא יהא טהור הא מה ת"ל טהור טהור מכל טומאה ואי זה זה? זה טבול יום.¹⁰

ר' נתן אומר נאמר כאן טהור ונאמר להלן טהור מה טהור האמור להלן טמא לתרומה וטהור לחטאת אף טהור האמור כאן טמא לתרומה וטהור לחטאת.¹¹

לא ניכנס במסגרת זו לניתוחן של דרשות חז"ל העוסקות בהוכחה שטבול יום הוא ה"טהור" שבפרשה. אולם ניתן לראות כי בעוד שהצדוקים תמכו יתדותם בכתוב, דעת הפרושים אינה מבוססת על פשט הכתובים אלא על מסורת תורה שבעל פה. לאור זאת ניתן להבין ביתר שאת את הקפדת הפרושים בנקודה זו, נקודה המצריכה במיוחד אמונה במסורת תורה שבעל פה ובסמכותה. חכמים אשר היו מודעים לכך ראו צורך מיוחד ללחום כנגד המערערים. זאת ועוד, הקפדה על קיום דעה זו, לבד שתבליט את סמכותם, תשמוט את הקרקע מתחת רגלי החולקים. לדעת הצדוקים אפר פרה שנשרף בטבול יום אינו מטהר, ומכאן שאין לצדוקים כל אפשרות טהרה.¹²

ב. "ישמעאל בן פיאבי שתיים"

נראה כי מחלוקת זו התנהלה במלוא עוזה בתקופת הבית. מאורע מפליא של שפיכת אפר פרה לאיבוד מסופר בתוספתא. יסוד הדברים הוא המשנה בפרה (פ"ג מ"ה) המתארת את נדירות הפרה ומונה את שבעת הכוהנים הגדולים שזכו לשרוף פרה:

ומי עשאו שמעון הצדיק ויוחנן כהן גדול עשו שתיים שתיים, אליהו עיני בן הקוף וחנמאל המצרי וישמעאל בן פיאבי עשו אחת אחת.

על ישמעאל בן פיאבי הכוהן הגדול מובא בתוספתא (פרה פ"ג ה"ו) הסיפור הבא:¹³

ישמעאל בן פיאבי שתיים.¹⁴ אחת בטבול יום ואחת במעורבי שמש. זו שנעשית בטבולי יום¹⁵ היו דנין עמו עליה¹⁶ אמרו לו:¹⁷

¹⁰ סימוני כתבי היד של הספרי עפ"י מהדורת רח"ש האראוויטץ. נוסף עליהם: **ב** ברלין **א** אוקספורד. שר' ישמעאל אומר] **מ** ר"ה ר' ישמעאל אומר, **א ב ט** ש' ר' ישמעאל אומר, **ר** ש"מ' ¹⁷ ישמעאל אוי' אוי' הא מה] **מ ח** | טהור טהור מכל | **ר** טהור מכל | מכל **ט** מכלום | ואיזה זה, **ט ל מ** ואיזה זה, **א** ואיזה | טבול יום] **א** טובלת, ומוגה: טבול יום.

¹¹ **ט א** שר' נתן | לחטאת] **ל** למעשר וכן בסמוך | אף טהור וכו' לחטאת] **ר ח** (מחמת הדומות).

¹² סקירה על נקודה זו ראה זוסמן (לעיל הערה 6), הערה 74. להלן נחזור ונבחן נקודה זו.

¹³ עפ"י כתב יד וינה. בהערות להלן צוינו חילופי נוסח על פי הדפוס הראשון (ונציה רפ"ב) שנראו לי משמעותיים (כידוע, כ"י ארפורט אינו כולל סדר טהרות ורוב קדשים).

¹⁴ העיר ליברמן (תוספת ראשונים לפרה, עמ' 217) שמוסב על פסקת המשנה. בדפוס: ר' ישמעאל אומר הור' בן פאבה אחת בטבול יום ואחת במעריבי שמש. צוקרמנדל מביא בנוסח הפנים של מהדורתו נוסח "מתוקן" של הדפוס: "ר' ישמעאל בן פיאבי הורה שתיים אחת בטבול יום ואחת במעריבי שמש" (במדור חילופי הנוסח מציינו לנוסח הדפוס בלבד ואינו מתייחס כלל לכ"י וינה. על דרכו זו של צוקרמנדל ראה דברי ליברמן בהקדמתו לתוספת ראשונים, ד). שינויים נוספים בעדים עקיפים: בר"ש (פירושו למשנה הנדונה) וביחוס תנאים ואמוראים (ערך יהושע בן גמלא): שרף. בר"ש (פירושו למשנה): עשה אחת.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מעשר נאכל בטבול יום ותרומה למערבי השמש, מעשר שנאכל לטבולי יום כל שכן הוסיפו לו קדושה!¹⁸
קדשי קדשים נאכלין לפנים מן הקלעים וקדשים קלים חוץ לקלעים, קדשים קלים שנאכלין חוץ לקלעים כל שכן הוסיפו להן קדושה!¹⁹
קדשי קדשים נאכלין ליום אחד וקדשים קלים לשני ימים, קדשים קלים שנאכלין לשני ימים כל שכן²⁰ הוסיפו להן קדושה!
אמרו לו: ²¹ אם מקיימין אנו אותם²² מוציאאנו²³ שם רע על הראשונים שהיו

וכולם תוספת על האמור בכ"י וינה. אפשטיין (V. Eppstein, 'When and how the Sadducees where Excommunicated', JBL 85 (1966), p. 221 n. 41 מניח שיהורה' הוא הנוסח המקורי. לדבריו הפרה של מעורב שמש הייתה בגדר הוראה שלא יצאה לפועל. לצורך כך מוחק הוא את המילה 'ושפכה' המופיעה בסוף התוספתא, בטענה שהיא הגהה מאוחרת שמקורה באי הבנה; ואין בסיס לדברים אלו.

בדפוס: "זו שנעשת בטבול יום היום היו דנין עמו על זה". משמעות שני הנוסחים זהה. משמעות זו מופיעה גם בגרסה שמביא יחסי תנאים ואמוראים "זו שנעשית לטבולי היו דנים עליה עמו". בגרסה שמביא הר"ש (בפירושו למשנה זו) חסרות המילים "זו שנעשית בטבול יום". נמצא הנוסח לפי גרסתו: "ואחת שנעשית במערבי שמש היו דנים עליה" (על חשיבות גרסת הר"ש עמד ליברמן בהקדמתו לתוספת ראשונים ד). ליברמן (תוספת ראשונים לפרה, עמ' 217) סובר שזוהי השמטה מכוונת (ועיין להלן בהצעת הדברים).

צירוף זה - 'דן עם עלי' - הינו צרף יחידאי. 'דן עלי' משמש במשמעות לימוד מדין במקרה אחד על דין במקרה אחר, (ראה לדוגמה מכילתא דר"י מסכתא דפסחא פרשה ה, מסכתא דנויקין פרשה יג) ובכך זהה למשמעות הרגילה של הפועל דן. הצרף 'דן עם' מלמד לכאורה על חכמים במעמד שווה הדנים זה עם זה (ראה לדוגמה תנחומא בומר, קרח סימן יז), ובכך מקביל לצרף 'דן לפני' שמופיע במקרה של תלמיד הדן לפני רבו.

בדפוס: "אמר לו". נוסח זה בעייתי שכן לפי עדות התוספתא היו אלו רבים שדנו עמו ואם כן צריך להיות 'אמר להם' או 'אמרו לו' (נראה שנוסח הפנים של צוקרמנדל, "אמר לו", הוא נוסח "מתוקן" של הדפוס הבא ליישב קושי זה). בר"ש: "אמר להם". נראה שבמקור קדום לכ"י ולנוסח הדפוס הופיעו ראשי התיבות א' ל' וכל אחד מהסופרים פתח אחרת (כך מסתבר אף אם לא הייתה לפנינו גרסת הר"ש. לא ניתן לשלול לחלוטין את האפשרות שביסוד גרסת הר"ש עמד הרצון לפתור בעייה פנימית בטכסט בלא שהיה לפניו כ"י הגורס כך. וראה הערה שגיא: הסימניה אינה מוגדרת). ועיין להלן בהצעת הדברים.

בדפוס: "מעשר נאכל בטבול יום ותרומה נאכלת במעריבו של שמש מעשר שנאכל בטבול יום היו דנין לאכל שכן הוסיפו לו קדושה".

כל פסקה זו, "קדשי קדשים נאכלין לפנים... קדושה", אינה בדפוס.

"שנאכלין לשני ימים כל שכן" - אינו בדפוס.

בדפוס: "אמר לו". שני הנוסחים בעייתיים, שכן סדרת המשפטים שנאמרה עד כה נפתחה אף היא בכותרת 'אמרו לו' (כ"י) או 'אמר לו' (בדפוס). מכיוון שלפנינו דו שיח הרי שצריך להיות בצד אחד 'אמרו לו' ובצד האחר 'אמר להם'. פרופ' קיסטר הציע לבאר שלפנינו בעלי שתי דעות אשר פונים לישמעאל בן פיאבי בנסיון שכנוע וכל צד 'אומר לו' את דעתו. יתרונו של הסבר זה בכך שמקיים את גרסת כ"י בלא צורך בהגהה, אולם נוסח הדפוס (וייתכן שאף גרסת הר"ש) מלמד שלפנינו פתיחת א' ל' (ראה הערה

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אומי²⁴ טמאות היו.

גזרו עליו ושפכה וחזר ועשה אחרת בטבולי יום.²⁵

מסיפור זה עולה כי ישמעאל בן פיאבי שרף למעשה שתי פרות, אחת במעורב שמש ואחת בטבולי יום, אלא שהמשנה מנתה אחת מכיוון שהפרה השנייה נפסלה. התוספתא מוסרת כי לזו שנעשתה בטבולי יום קדם דיון. הוזהר אומר, היה צורך לשכנע את ישמעאל בן פיאבי לשרוף בטבולי יום, ולא במעורב שמש כפי שעשה. ישמעאל בן פיאבי טען לתוספת קדושה²⁶ ועל כך נענה בחשש להוצאת לעז על ראשונים, שהרי הרואים את מעשהו יאמרו כי טמאות היו פרותיהם של ראשונים.²⁷ אשר על כן שפך את אפר הפרה הקודמת ועשה אחרת בטבולי יום.²⁸

לפנינו אם כן סיפור על כוהן גדול ששרף פרה במעורב שמש. שיטה זו זוהתה כשיטה צדוקית ולכן נאלצו לשפוך את אפר הפרה. אולם מקור זה קשה: מה זה העלה על דעתו

שגיאה!

הסימניה

אינה

מוגדרת).

ומעתה אין צורך לצמצם את משמעות הביטוי 'דנים עמו' לכך שתפקידו של ישמעאל הוא שומע שאינו אומר דבר בדיון. וראה להלן בהצעת הדברים.

בדפוס: אותה.

בדפוס: מוציא' אנו.

בדפוס: אומרים.

בדפוס: גזרו עליה ושפכה וחזרו ועשה אחרת בטבולי יום.

פתיחת ראשי התיבות א' ל' כהצעת הר"ש. ראה לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת..

לפי הצעה זו יש להגיה 'יהו אומרים' במקום 'יהיו אומרים'.

הסבר זה הציע לי הרב י' רוזין. הסברים אחרים שהועלו הנם קשים. ברילל (להלן, הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת). מבאר כי ישמעאל בן פיאבי שרף בטבולי יום, אולם ניסו לשכנעו לשרוף במעורב שמש. לפי הסבר זה לא מובן הסיום "ושפכה ועשה אחרת בטבולי יום". לפי גרסה שמביא הר"ש (ראה הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת). טענו נגד שרפת הפרה במעורב שמש וענה שכוונתו להוסיף קדושה. על כך נענה כי ראשונים טימאו פרות שנעשו במעורב שמש ואל לו לשנות. אולם לגרסה זו לא מצאנו מקור בכתבי היד. הגרסה כפי שהיא לפנינו קשה וסביר יותר להניח שהגיהו דווקא את הרישא, וכך תתאים התוספתא לשאר המקורות. זאת ועוד, ייתכן כי לפנינו השמטה של סופר ואין לתלות את הדברים בר"ש. יצויין עם זאת כי הגר"א, הנוהג בעקביות להגיה על פי גרסת הר"ש (ראה ליברמן בהקדמתו לתוספת ראשונים ה), מגיה גם כאן כנוסח זה של הר"ש (ספר טהרת הקדש, זאלקווא תקס"ד). הוזהר אומר, הגר"א ראה בגרסה זו נוסח מקורי של ר"ש. לגרסת הר"ש קשה הנוסח "טמאות היו" בהמשך התוספתא. הסבר אחר מציע ו' אפשטיין (שם) [לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת]. עמ' 221 הערה 42). לדבריו רצה ישמעאל בן פיאבי להורות על שרפה במעורב שמש כפי שהיה נהוג עד כה. חכמים רצו לשנות את ההלכה המקובלת ובכך לפגוע בצדוקים, ולכן אמרו לישמעאל בן פיאבי שטבולי יום כשר מעיקר הדין, ואילו המנהג המקובל הוא בגדר חומרה בעלמא אשר יש להפסיקה. ישמעאל בן פיאבי התווכח תחילה מחשש לעז ראשונים אך לבסוף עשה יד אחת עם חכמים. אין צורך לבאר את הקשיים שבשיטה זו (בפרט לאור המקור במגילת מקצת מעשה התורה המלמד על מחלוקת עתיקה).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כוהן גדול לחזק את ידי הצדוקים, או לחילופין, האם היה ישמעאל בן פיאבי כוהן גדול צדוקי שהצליח (חלקית) לעקוף את תקנת הפרושים בערמה או בחוזק יד?

ג. ההיה ישמעאל בן פיאבי כוהן גדול - צדוקי?

בידינו מספר מקורות לשרטוט דמותו של ישמעאל בן פיאבי.²⁹ המשנה (סוטה פ"ט מט"ו) אומרת "משמת ישמעאל בן פאבי בטל זיו הכהונה". לזאת יש להוסיף את מאמרו של רבה בר בר חנה בשם ר' יוחנן (יומא ט ע"א):

מאי דכתיב... ושנות רשעים תקצרנה - זה מקדש שני, שעמד ארבע מאות ועשרים שנה, ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים. צא מהם ארבעים שנה שמש שמועון הצדיק, ושמונים שמש יוחנן כהן גדול, **עשר שמש ישמעאל בן פאבי**, ואמרי לה אחת עשרה שמש רבי אלעזר בן חרסום - מכאן ואילך צא וחשוב: כל אחד ואחד לא הוציא שנתו.

התוספתא (כפורים פ"א הכ"א) מספרת על עושרו הרב של בית ישמעאל בן פיאבי:

הכל שלשים מנה אילו - ניטל מן ההקדש. רצה להוסיף - מוסיף משלו. מעשה בישמעאל בן פיאבי שעשתה לו אמו כתנת ממאה מנה והיה עומד ומקריב על גבי המזבח.

עובדה זו כשלעצמה הנה ניטרלית. אלא שנתון זה מצטרף לתיאור נוסף המופיע בתוספתא (מנחות פ"ג הכ"א) והמראה על התייחסות הפוכה מהמקורות לעיל:

על אלו ועל כיוצא בהן ועל דומה להן ועל עושין כמעשיהן היה אבא שאול בן בטנית ואבא יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר... אוי לי מבית אלישע אוי לי מאגרוֹפן **אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי**³⁰ שהם כהנים גדולים ובניהם גזברין וחנתניהן אמרכלין ועבדיהן באין וחובטין עלינו במקלות.

הבבלי שמביא תוספתא זו, מביא בצמוד לה ברייתא נוספת (פסחים נז ע"א וכעין זה בכריתות כח ע"א):

תנו רבנן: ארבע צווחות צוחה עזרה. ראשונה: צאו מכאן בני עלי שטימאו היכל ה'. ועוד צווחה: צא מיכן יששכר איש כפר ברקאי שמכבד את עצמו ומחלל קדשי שמים, דהוה כריך ידיה בשיראי ועביד עבודה.³¹ ועוד צווחה העזרה: **שאו שערים**

²⁹ במסגרת זו יוצגו עיקרי הדברים. לביבליוגרפיה ראה: D. Schwartz, 'Kata toyton ton kaipon: Josephus', Source on Agrippa II', JQR 72 (1982), p. 264, n. 61.

³⁰ בברייתא המקבילה (פסחים נז ע"א) "אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי אוי לי מאגרוֹפן, שהם כהנים גדולים" וכו' (ראה י" בער, 'עבודת הקרבנות בימי הבית השני', ציון מ (תשל"ה), עמ' 136).

³¹ נראה שפסקה זו ("דהוה כריך ידיה בשיראי ועביד עבודה") היא גלוסא ארמית לברייתא, כפי שהעיר שוורץ (שם, עמ' 264, הערה 60). ניתן למצוא תימוכין להשערה זו מעיון בכתבי היד. בכ"י מינכן 6 לא מופיעה פסקה זו

ראשיכם ויכנס ישמעאל בן פיאכי תלמידו של פנחס, וישמש בכהונה גדולה.

ועוד צווחה העזרה: שאו שערים ראשיכם ויכנס יוחנן בן נרבאי תלמידו של פנקאי, וימלא כריסו מקדשי שמים.

ברייתא זו נמנית על המקורות המאירים באור חיובי את דמותו של ישמעאל בן פיאבי.³²

(ונוספה מעל השורה. מצילום כתב היד במכון לתצלומי כתבי יד נראה שנוספה בידי סופר אחר). מהסינופסיס שהכין עמית (א' עמית, נוסח פרק מקום שנהגו בבבלי על פי כ"י וקטעי גניזה, עבודת גמר, אוניברסיטת בר אילן תשנ"ה) עולה כי במספר כתבי יד (ותיקן 134, ותיקן 109, ותיקן 125) נפתחת פסקה זו בשאלה 'מאי היא' או 'מאי הוה עבדי'. כן הוא גם בכתבי היד התימניים (קולומביה וניו יורק) ובקטע

גניזה (TS-NS 329.872 ו TS-NS 329.871 שחיברם עמית). זאת ועוד, בכתבי יד תימניים אלו הובאה ההתייחסות ליששכר איש כפר ברקאי בסוף הברייתא ותיאורי אכילתו של יוחנן בן נרבאי (כחסבר ל'מכבד קדשי שמיים') מצויים בתוך דברי הברייתא, כמו בכריתות.

דרנבורג (J. Derenbourg, Essai sur l'histoire et la Géographie de la Palestine, Paris 1867, pp. 232-234) טוען כי משפט זה נאמר באירוניה. כך מבאר גם ברן (M. Brann, 'Biographie Agrippa's II', MGWJ 19) ((1870) pp. 533-534 בהסתמכו על התוספתא (אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי) ועל חלק מהתיאורים של יוסף בן מתתיהו שיובאו להלן. בכך מתעלם הוא מהמקורות האחרים. לה-מוין (J. Le Moyne, Les Sadducéens, Paris 1972, p. 109 n. 5) מעלה אפשרות כי פנחס רבו הוא פנחס בן עלי הכהן. אפשרות זו היא רחוקה. שוורץ (שם, עמ' 263-266) ציין לחוקרים אלו וניסה להוכיח את דבריהם. את דבריו הוא מבסס על שלושה טיעונים עיקריים. א. נראה כי הביטוי "שאו שערים ראשיכם" המתייחס במקורו ל"מלך הכבוד", משמש כלפי אדם בנימה אירונית. ב. ההתייחסות "וימלא כריסו מקדשי שמיים" כלפי הכהן הרביעי הנה שלילית, והיא מצטרפת לשניים הראשונים (דרנבורג מציע כי פנקאי הובא כמשחק מילים לפנחס). אם כן יש להניח כי גם מטרתה של הצווחה כלפי הכהן השלישי אינה מטרת הלל ושבח. ג. בבבלי מובאות שתי ברייתות המתייחסות לישמעאל בן פיאבי. הראשונה ('אוי לי מבית' וכו') העוסקת בגנותו, והשנייה, בה אנו דנים. אם לא נקבל את ההנחה לפיה אף ברייתא זו עוסקת בגנות ישמעאל בן פיאבי, נצטרך להסביר כיצד הביא התלמוד שתי ברייתות מנוגדות ללא הערת קישור המדגישה הנגדה זו. שוורץ לא התייחס לעובדה כי הברייתא מבחינה בין 'צאו מיכן' ו'צא מיכן' בשניים הראשונים לבין 'ויכנס' בשניים האחרונים. בכך מעמידה הברייתא את שני הזוגות אלה כנגד אלה. בנוסף, ייתכן כי הביטוי 'וימלא כריסו' מלמד על יחס שלילי כלפי הכהן הרביעי, אולם אנו מוצאים ביטויים דומים במשמעות ניטראלית במספר מקומות. "אמר ר' ינאי הכהן ששים ושנים מלכים היו... ואמרו לו בבקשה ממך נבא עמך בחנם, שאנו מתאזים למלאות כריסנו מן המים של ארץ ישראל... להודיע חיבתה של ארץ ישראל" (תנחומא מסעי ה; מהד' בובער עמ' 164). המשנה (תענית פ"ג מ"ט) מספרת: "מעשה שגזרו תענית בלוד וירדו להם גשמים קודם חצות אמר להם רבי טרפון צאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ויצאו ואכלו ושתו ועשו יום טוב ובאו בין הערבים וקראו הלל הגדול". ובגמרא (תענית כה ע"ב): "ונימא הלל מעיקרא? אביי ורבא דאמרי תרווייהו: לפי שאין אומרים הלל אלא על נפש שבעה וכרס מלאה". אירוניה אפשר לראות באמירה 'וימלא כריסו מקדשי שמיים', אך יש לשים לב שהובא כניגוד ל'צא מכן יששכר... מחלל קדשי שמיים' (וראה מה שכתב יחזקאל וואמוראים על יוחנן בן נרבאי בערך ישמעאל בן פאבי ובערך יוחנן [בן נרבאי]). קשה אם כן לבנות בניין על בניין זה ולהסיק מכך לגבי ישמעאל בן פיאבי. שוורץ טוען גם שביטויים שאמורים במקורם כלפי שמיים משמשים כאירוניה כשמיים אדם. קשה לקבל טיעון זה, הואיל ומוצאים אנו התייחסויות רבות מסוג זה בש"ס (ובתנ"ך). סקירה על כך ניתן למצוא בתשובתו של הרב ע' יוסף (יחזקאל דעת ג סימן עג), תשובה לה ציין שוורץ במאמרו (שם, עמ' 264, הערה 62, ולא ירדתי לסוף דעתו בחילוק שהעלה). שוורץ מביא סיוע

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הראשונים, שחשו בחוסר ההתאמה שבין התיאור "זיו הכהונה", ו"תלמידו של פנחס" לבין תיאור של משפחת כוהנים אלימה, הבחינו בין האיש ובין ביתו. "ישמעאל בן פיאבי - כשר היה, אבל אנשי ביתו היו בעלי זרוע" (רש"י פסחים נז ע"א). ייתכן גם שלפנינו התייחסויות של אנשים שונים מהתקופה היא כלפי אותו אדם,³³ או כלפי כוהנים בעלי שם זהה.

מקור נוסף המזכיר את ישמעאל בן פיאבי הוא יוסף בן מתתיהו בקדמוניות היהודים. בספר מתוארים שני כוהנים גדולים בשם זה.³⁴ הראשון פעל בסביבות שנת 15 לספירה ועליו מסופר (קדמוניות היהודים, יח, 34-35):

אחרי קיסר ירש את השלטון טיבריוס נירון... ועל ידיו נשלח ובא אל היהודים האפארכוס ואלריוס גראטוס כממלא מקומו של אנטוניוס רופוס. הוא שם קץ לכהונתו (הגדולה) של חנן, ומינה את ישמעאל בן פיאבי לכוהן גדול. כעבור זמן לא רב הדיח גם את זה ומינה לכוהן גדול את... כעבור שנה הסיר גם את זה ומסר את הכהונה הגדולה... לא חלף גם על זה זמן יותר משנה אחת...

לדבריו גם מהבנת הבבלי, אולם נראה שמהבבלי יש ראיה לסתור. הגמרא (שידעה את עונשם של בני עלי)

שואלת: "מאי סלקא ביה ביששכר איש כפר ברקאיי?" ואינה מעלה שאלה מעין זו לגבי שני הכהנים האחרונים. אף שאין להביא ראיה משתיקת הגמרא, אין גם להוכיח ההפך משתיקתה ממילות קישור. תודתי למר ירון אנגלמאיר על תרגומו.

³³ שוורץ (שם, עמ' 268) מציע ללא ראיה, כי מקורה של ההתייחסות העוינת לישמעאל בן פיאבי הוא בכוהן בן התקופה אשר שנה את אגריפס השני ואת הכהנים הגדולים שמינה.

³⁴ עוד מספר יוסף (קדמוניות, טז, 322) על כוהן גדול בשם ישוע בן פיאבי. כוהן זה מונה על ידי הורדוס סמוך לשנת 24 לפני הספירה. ספרי זוטא (חוקת י"ט ג; מהד' הורוויץ עמ' 302) מביא דיון של הלל הזקן ותלמידיו האם הכוהן השורף את הפרה לובש בגדי כוהן גדול. בתוך כך מעיד הלל "אני ראיתי את יהושע בן פרחיה ששרפה בגדול". במאמר זה בולט לעין חוסר ההתאמה בין יהושע בן פרחיה שבא אחר מות יוסי בן יועזר ב - 162/1 לפה"ס, להלל שהחל לנהוג בנשיאות מאה שנה קודם לחורבן, סמוך לשנת 30 לפני הספירה. נ' ברילל, 'המחלוקת בין הפרושים והצדוקים על מעשה פרה אדומה', בית תלמוד א (תרמ"א), עמ' 241, מגיה על כן ליהושע בן פיאבי שהיה בימי הלל. ברילל מוסיף ומגיה גם את משנת פרה והתוספתא ומשנה את ישמעאל ליהושע. רא"ש רוזנטל, 'הכתובת מגבעת המבתר', פרקים ב, עמ' 352, הערה 70, מקבל את הגהת ברילל ומוצא לה תימוכין בכ"י קויפמן בו כתוב "בן פיאבי" ורק בגיליון נוסף ישמעאל ביד שונה. לדבריו גם המשנה מדברת על יהושע בן פיאבי. הגהה זו ניתן להגיה בכ"י אך בכתבי היד האחרים מוזכר ישמעאל ואף בכ"י א' אין הכרח להגיה כך. רוזנטל מגיה גם את התוספתא על בסיס הנוסח "ר' ישמעאל אומר: הורה בן פאבה" המופיע בדפוס בלבד, בניגוד לכ"י. לדבריו אף התוספתא מכוונת לר' יהושע בן פיאבי, ומכיוון שמוסר המאמר הוא ר' ישמעאל נשתבש הנוסח. אף אם נקבל את ההגהה בספרי זוטא, קשה לדווקא במשנה ובתוספתא. דיון על הסיפור בספרי זוטא ובמקבילותיו ראה אצל: מ' בר אילן, 'מעשה פרה אדומה בימיו של הלל', סיני ק (תשמ"ז), עמ' 143-165, ובמיוחד בעמ' 154-157 ובנסמן שם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

עוד מספר יוסף בן מתתיהו על כוהן גדול נוסף בשם ישמעאל בן פיאבי שחי בזמן
אגריפס השני, סמוך לשנת 58 לספירה. וכך מתאר אותו יוסף:

נטועים ד (כסלו תשנ"ח)

www.herzog.ac.il

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

באותו זמן נתן אגריפס המלך את הכהונה הגדולה לישמעאל: הוא היה בנו של פאבי. אז התגלע ריב בין הכהנים הגדולים ובין (שאר) הכהנים וראשי העם שבירושלים, וכל אחד מהם עשה לעצמו גדוד של אנשים עזי נפש ביותר ורודפי מהומות והיה להם למנהיג, והם התנגשו והתנצחו אלה עם אלה ורגמו (אלה את אלה) באבנים. ולא היה מי שימחה בידם, אלא הדברים נעשו מתוך חירות, כמו בעיר שאין בה שלטון. חוסר הבושה והעזות תקף על הכהנים הגדולים עד שההינו אפילו לשלוח עבדים לגרנות שיטלו את המעשרות, שהם נחלת כוהנים (הדיוטות), ועלתה לכהנים העניים לגווע ממחסור. עד כדי כך הכריע כוחם של הסכסכנים בכל צדק (ויזר). (שם, כ, 179-181)

תיאור זה עולה בקנה אחד עם תיאורו של אבא שאול בן בטנית את בית ישמעאל בן פיאבי כבני משפחה חזקה ואלימה החובטים במקלות. יוסף ממשיד ומספר:

באותו זמן בנה המלך אגריפס בארמונו שבירושלים קרוב לכסיסטוס אולם, שהצטיין בגודלו. הארמון היה שייך לפנים לבית חשמונאי ושכן במקום גבוה, ונתן לאלה שרצו להשקיף ממנו על פני העיר מראה נעים מאוד. המלך, שאהב את המראה הזה, היה מביט משם, כשהוא שוכב, על הנעשה בבית המקדש. כשראו זאת ראשי אנשי ירושלים התמרדו מאוד (על כך). שכן לא היה זה ממנהג אבותנו לראות את הנעשה בבית המקדש, ובעיקר את הקרבת הקרבנות. הם הקימו אפוא חומה גבוה מעל לאכסדרה הפונה מערבה בתוך העזרה הפנימית. החומה הזאת, משנבנתה, חסמה את המראה לא רק מאולם המשתה של המלך, אלא גם מהסטיו המערבי שנמצא בחלק החיצון של בית המקדש, ששם ערכו הרומאים בחגים את משמרותיהם בתוך בית המקדש. על כך כעס המלך אגריפס, ובעיקר פסטוס המושל, וגזר עליהם להרוס (את החומה). (שם, כ, 189-196)

סוף דבר שוגרה לנירון משלחת בת עשרה אנשים ובהם ישמעאל בן פיאבי. נירון נתרצה לבקשתם בהתערבות אשתו פופיאה והורה להשאיר את החומה על כנה. המשלחת חזרה לירושלים אך שניים מאנשיה ובהם ישמעאל נשארו ברומי לפי הוראת פופיאה. תיאור זה מצייר את ישמעאל בן פיאבי ככוהן גדול החרד לכבוד בית המקדש ואינו נרתע מעימות עם השלטונות. לאור זאת ניתן להבין את הכינוי "זיו כהונה" ואת ההשוואה לפנחס.

נחלקו הדעות בשאלה מי משני הכהנים הגדולים הללו הוא הנזכר במשנה שעשה שתי פרות.³⁵ בין כך ובין כך אין כל סיבה להניח שכוהן גדול זה היה צדוקי. לפנינו אם כן

³⁵ רד"צ הופמן, המשנה הראשונה ופולגותא דתנאי, תרגם ש' גרינברג, ברלין תרע"ד, עמ' 23, מזהה את הראשון כנושא המשנה והתוספתא, משום שבתוספתא מסופר על רבן יוחנן בן זכאי וכוהן צדוקי ששרף פרה (סיפור שנדון בו להלן), וקשה לשער כי בתקופה כה קצרה היו צריכים לעשות שתי פרות. טענה זו מניחה שהיו שורפים פרה לפי הצורך ולא לפי המצאי, אך לא ברור מן המקורות שאכן כך היה. אמנם הסבירות להימצאות שתי פרות בתקופה שבין ר' ישמעאל בן פיאבי לרבן יוחנן בן זכאי הנה קטנה, אך אינה נופלת מן הסבירות להימצאות שתי פרות בתוך תקופת ישמעאל בן פיאבי הראשון, תקופה שכלל

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כוהן גדול פרושי אשר רצה לשרוף במעורב שמש בכדי להוסיף טהרה. בעלי שתי הדעות מתדיינים כשוויים מול שוויים.³⁶ המחזיק בדעה של מעורבי שמש טוען למעלה בקדושה. דעתו לגיטימית בבסיסה, אלא שיש חשש להוצאת לעז. הפולמוס בין הכתות השונות כלל אינו מופיע ברקע, והבעיה היחידה שהועלתה היא שמא ההקפדה על כך תוציא לעז על פרות שנשרפו בטבול יום. יש לתמוה אם כן, להיכן נעלמו הצדוקים בהם יש להילחם עד חרמה, היכן אותו להט הפוסל את מעשה הצדוקים כחותרים תחת סמכות הפרושים, ומה זה העלה בדעתו כוהן גדול לחזק את ידי הצדוקים?³⁷

וראיתי לבעל ה"שואל ומשיב" הרב שאול נתנזון שתמה על עניין זה וכתב:³⁸

ודרך אגב אזכיר מה דק"ל טובא בהא דאמרו ביומא ב' וחגיגה כ"ג ובפרה פ"ג מ"ז ד"מטמאים היו את הכהן השורף את הפרה להוציא מלבן של צדוקים שהי' אומרים במעורבי' השמש היתה נעשית"... והרי הר"ש מביא שם משנה ד"ה שישמעאל בן פיאבי עשה במעורבי שמש והיה דן עליו שעשה יותר בקדושה וחכמים אמרו שישפוך כדי שלא להוציא לעז על פרות הראשונות... ולמה לא אמרו שאסור משום שמחזיק ידי הצדוקים והפושעים ח"ו שהיו אומרים במעורבי שמש היתה נעשית וצ"ג.

ועוד תמהים אנו כיצד ההין כוהן גדול פרושי לעשות כדעת הצדוקים ומדוע זה לא טימאוהו אחר שהמשנה מספרת שהיה זה נוהג מקובל.³⁹

הנראה לא עלתה על שנה. נתונים אלה מחזקים את ההנחה שהתוספתא מספרת על הכוהן המאוחר. למסקנה זו טוען בתחילה ברילל (לעיל הערה 34). ברילל מבסס את טענתו גם על העובדה שתיאורי המקורות מתאימים לתיאורים של הכהן המאוחר (הוכחה זו תהיה חד משמעית אם נוכיח שהתיאורים הם אכן של הכוהן השורף, וזאת מניין לנו? סביר להניח שהמקורות יתארו את זה שהאריך בכהונתו, אך אין זה אומר בודאות שהוא זה ששרף פרה). עם זאת בהמשך דבריו חוזר בו ומציע הצעות תיקון במשנה, בתוספתא ובמקור נוסף - בספרי זוטא. ו' אפשטיין (לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת, עמ' 219) מעלה טיעון נוסף. לדבריו זיהוי הכוהן השורף עם ישמעאל בן פיאבי הראשון יקדים מדי את שרפת הפרה האחרונה, אשר על כן יש לקבל את הזיהוי של הכוהן האחרון. בר-אילן (שם), [לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת], עמ' 143, 145) סובר שישמעאל בן פיאבי הראשון שרף פרה. ראה לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת.

יחסי תנאים ואמוראים (ערך יהושע בן גמלא) מבאר ש"כונתן לטובה כדי שלא כל אחד שורף פרה לעצמו". כלומר על אף המחלוקת עם הצדוקים ראה הכוהן הגדול לנכון לגשר על הפערים בכדי להשיג אחדות. יצויין עם זאת כי כלל לא עלה בדיון טיעון בכיוון פולמוס צדוקי. פרופ' קיסטר הציע לבאר שהסיבה לכך נעוצה באותו רצון להשיג אחדות, וממעמדם של 'מנהגי האבות'. יצויין עם זאת כי גם הסבר זה אינו יכול לדור בכפיפה עם הנוהג לטמא את הכוהן הן מהבחינה המעשית והן מהבחינה הרעיונית.

שו"ת שואל ומשיב, מהדורה א, ח"ג, סימן רטו ד"ה והנה בהא. ר"י הלבן בתוספתו ליומא (מהדורת גנחובסקי, עמ' 37) כתב על המובאה ממשנת פרה: "מטמאים היו את הכהן השורף ובתוספתא דפרה תניא ישמעאל בן פיאבי שרף". נראה שרומז לבעייתיות שביחס בין המקורות (והמהדיר שהתקשה בפירוש דבריו הציע להוסיף מספר מילים).

ד. מעשה בצדוקי שהעריב שמשו

עקבות המחלוקת שבין הצדוקים והפרושים מופיעים בבירור רק בסיפור הבא (תוספתא פרה פ"ג ה"ח):⁴⁰

ומעשה בצדוקי⁴¹ אחד שהעריב שמשו ובא לשרוף את הפרה, וידע בו רבן יוחנן בן זכאי, ובא וסמך שתי ידיו עליו ואמ' לו: אישי כהן גדול מה נאה אתה להיות כהן גדול רד טבול אחר.⁴² ירד וטבל ועלה. אחר שעלה צרם לו באזני, אמ' לו בן זכאי לכשאפנה לך. אמר לו כשתפנה. לא שהה שלשה ימים עד שנתנוהו בקברו. בא אביו אצל רבן יוחנן בן זכאי ואמר לו: בן זכאי, לא נפנה בני.⁴³

בימי רבן יוחנן בן זכאי, בשלהי ימי הבית השני, החליט צדוקי ששימש ככוהן גדול לעשות מעשה ולשרוף כשיטת הצדוקים.⁴⁴ התוספתא מוסרת כי רבן יוחנן בן זכאי "ידע בו", כלומר הבין את כוונתו. מכאן עולה שהצדוקי הסתיר את כוונתו. רבן יוחנן בן זכאי סמך שתי ידיו עליו⁴⁵ וקילסו. לאחר מכן ציווה עליו לטבול. בהמשך הסיפור איים הכוהן על רבן יוחנן בן זכאי "לכשאפנה לך", כלומר: עוד אחזור אליך בתגובה הולמת. רבן יוחנן בן זכאי לא נבהל וסוף דבר מת הכוהן בלא שנפנה. בתוך כך צרם אחד מהם לחברו באוזנו, ולא ברור מי הוא הצורם ומה היא הצרימה.

שנינו במשנה בבכורות (פ"ה מ"ג):

הצורם באוזן הבכור הרי זה לא ישחט עולמית דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים כשילד לו מום אחר ישחוט עליו. מעשה בזכר של רחלים זקן ושערו מדולדל ראהו קסדור אחד אמר מה טיבו של זה אמרו לו בכור הוא ואינו נשחט אלא אם כן היה בו מום **נטל פגיון וצרם באזנו** ובא מעשה לפני חכמים והתירוהו ראה שהתירו והלך וצרם בכורות אחרים ואסרו.

צרם כאן משמעו חתך (ערוך ערך 'צרם') או פגם (רש"י בכורות לד ע"א). צרם בהוראה זו אנו מוצאים גם בספרי דברים (פיסקא צט, מהד' פינקלשטיין עמ' 159; מדרש תנאים ראה, י"ד ג; מהד' הופמן עמ' 74): "רבי אליעזר אומר מנין לצורם אוזן הבכור ואוכל ממנה שעובר בלא תעשה", וכן במועד קטן (יג ע"א): "צרם אזן בכור קנסו בנו אחריו - משום דאיסורא דאורייתא".⁴⁶

40 על פי כ"י וינה. בהערות להלן צוינו חילופי נוסח על פי הדפוס שנראו לי משמעותיים.

41 צדוקי - אינו בדפוס.

42 רד טבול אחר - בדפוס: טבול יום אחד. נראה שהיה לפני הסופר 'טבול אחד' והשגיר 'טבול יום'.

43 בדפוס: ואמר לו לא נפנה.

44 על הקשר שבין מעשים שונים של צדוקי שעשה בניגוד לדעת הפרושים ראה הדיון בירושלמי יומא פ"א, לט ע"א.

45 כדרך שעשה משה ליהושע "ויסמך את ידיו עליו ויצוהו כאשר דבר ה' ביד משה" (במדבר כ"ז כג).

46 ופירש רש"י שם: "צרם אזן בכור - חתך מאזנו מעט, כדי שיהא בעל מום ויהא מותר לו, ואסור לעשות כן משום מום לא יהיה בו (ויקרא כ"ב) כלומר, לא תטיל בו מום...".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הוראה שונה לפועל צרם מוצאים אנו בתורת כהנים (אמור, פרק כ ג, מהד' וייס קד ע"ד):

ואיש כי יתן מום בעמיתו, **אין לי אלא בזמן שנתן בו מום, מנין צרם באזנו**, תלש בשער, רקק והגיע בו הרוק, והעביר טליתו ממנו, ופרע ראשה של אשה בשוק, תלמוד לומר ועשה כאשר עשה כן יעשה לו.

ברור שאין כאן הוראה של נתינת מום אלא של משיכה באוזן. במקבילה במשנה (בבא קמא פ"ח מ"ו) שנינו: "צרם באזנו תלש בשער ורקק והגיע בו רוקק והעביר טליתו ממנו פרע ראש האשה בשוק נותן ארבע מאות זוז", ופירש רש"י: "צרם - משך, ובכורות [המקור שהובא לעיל, צ"ש] שמעתי לשון פוגם".

הוראות אלה של הפועל צר"ם אינן מבארות את הברייתא שלנו באופן המניח את הדעת. ב"יחסי תנאים ואמוראים" מבאר: ⁴⁷ "לאחר שעלה צרם לו באזנו פי' עשאו בעל מום ובעל מום פסול בפרה". כלומר רבן יוחנן בן זכאי קפץ על הכוהן הגדול לאחר שעלה מן הטבילה וחתך את אזנו כך שלא היה יכול עוד לבצע את זממו. הקושי בפירוש זה מבואר. הגר"א (בפירושו לתוספתא) מבאר: "פי' כדי ליראו על שטמא אותו". ⁴⁸ הוה אומר: הצדוקי הבין כי החמיץ את ההזדמנות לשרוף בטבול יום ולכן קפץ על רבן יוחנן בן זכאי ומשך באזנו. ⁴⁹

נראה שהמפתח להבנת העניין מצוי בהסבר נוסף לפועל צר"ם. במסכת שמחות (פ"ב הלכה ד-ה) אנו מוצאים:

ומעשה בבנו של גורגיס שברח מבית הספר, **והראה לו אביו באזנו**, ונתיירא מאביו, והלך ואיבד עצמו בבור, ושאלו לרבי טרפון ואמר אין מונעין הימנו כל דבר. ושוב מעשה בתינוק אחד מבני ברק ששיבר צלוחית, **והראה לו אביו באזנו**, ונתיירא ממנו, והלך ואיבד עצמו בבור, ובאו ושאלו לרבי עקיבא, ואמר אין מונעין הימנו כל דבר. ומיכן אמרו חכמים **אל יראה אדם לתינוק באזנו אלא מלקהו מיד, או שותק ולא אומר כלום**.

'הראה לו באזנו' משמעו 'איים עליו'. נראה שזו בדיוק משמעות 'צרם לו באזנו'. הוראה זו של הפועל צר"ם אנו מוצאים בפירוש במדרש תנחומא. על אזהרת ה' ללבן "השמר לך פן תדבר עם יעקב מטוב עד רע" (בראשית ל"א, כד), מובא בתנחומא (ויצא יא): "וידג ללבן

⁴⁷ ערך יהושע בן גמלא.

⁴⁸ כך מבאר גם שירי הקרבן (יומא פ"א ה"ה).

⁴⁹ ר"ש ליברמן (תוספת ראשונים ג, עמ' 218) מבאר כי הגר"א נדחק לפרש כן בעקבות הירושלמי (לעיל הערה שגיאה: הסימניה אינה מוגדרת). המזהה את הכוהן הצדוקי הזה עם הצדוקי של יום הכיפורים. דברים אלו מנעו מהגר"א לבאר שרבן יוחנן בן זכאי פסלו מכהונה שהרי המשיך לכהן. על דבריו אלה טען ש"ח קוק, עיונים ומחקרים, א, ירושלים תשי"ט, עמ' 53, כי לכל היותר ניתן להוכיח מהירושלמי שהצרימה לא פסלה לכהונה, אולם לדעתו הצדוקי הוא שמשך לרבן יוחנן בן זכאי באוזן. את דבריו סיים: "יותר מסתבר שהגר"א הגיע לפירושו על יסוד התוספתא עצמה... ואולי היו להגר"א עוד נימוקים" וכו'.

ביום השלישי... מיד נגלה הקדוש ברוך הוא על לבן וצֶרֶם באֶזְנוֹ". כאן ברורה בעליל הוראת צרם במשמעות איים. הוא הדין במקרה שלנו. הכוהן הבין כי סוכלה תכניתו בערמה, ורמז לרבן יוחנן בן זכאי כי עוד יתנקם בו.⁵⁰ הצדוקי אף הוסיף ואמר "לכשאפנה לך". נראה שזו כוונת הגר"א "ליראו".⁵¹

שוב עולות תמיהות: מעיקרא מה סבר אותו צדוקי; וכי לא ידע נוהג מקובל "מטמאים היו את הכהן"? ועוד, מדוע זה כעס על רבן יוחנן בן זכאי שנהג בדיוק כהוראות המשנה בתהליך השרפה, שהרי מה שנראה כהפתעה וכמעשה חד פעמי הריהו הנוהג הקבוע. נעיין במשנה ובתוספתא:

תוספתא פרה פרק ג הלכה ח	פרה פרק ג משניות ז-ח
ומטמאין היו הכהן השורף את הפרה...	ומטמין היו את הכהן השורף את הפרה...
ומעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו ובא לשרוף את הפרה וידע בו רבן יוחנן בן זכאי ובא וסמך שתי ידיו עליו ואמר לו אישי כהן גדול	ומעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו ובא לשרוף את הפרה וידע בו רבן יוחנן בן זכאי ובא וסמך שתי ידיו עליו ואמר לו אישי כהן גדול
מה נאה אתה להיות כהן גדול	מה נאה אתה להיות כהן גדול
רד טבול אחד	רד טבול אחד
ירד וטבל ועלה	ירד וטבל ועלה ונסתפג

⁵⁰ ייתכן שאיום זה נעשה בכך שהצדוקי סימן באוזנו שלו, סימון שהיה מיועד לעיני רבן יוחנן בן זכאי בלבד. פרופ' קיסטר מבאר (בדברים בע"פ) - תוך שהוא נעזר במנהג שהיה מקובל דורות רבים ומתועד בעדויות על מנהגי תימן - כי האדם (האב) המאיים נגע קלות באוזן המאויים (הבן) ודי היה בכך. לפי מנהג זה אפשר לפרש שהצדוקי נגע באוזנו של רבן יוחנן בן זכאי. אולם חלק מן המקורות אפשר לבאר במשמעות מופשטת. האיום במסכת שמחות אינו קשור לאוזן כלל, שכן נאמר "אלא מלקהו מיד או שותק ולא אומר כלום". נראה אפוא, שהצירוף "להראות באוזן" הפך להיות ביטוי מופשט שמשמעו איום בלא שתלווה לו עשייה כלשהי. גם "נגלה הקדוש ברוך הוא על לבן וצֶרֶם באֶזְנוֹ" בתנחומא משמעו איום בלבד, שהרי אין הכוונה שהראה הקדוש ברוך הוא באוזנו בפועל אלא כביטוי מושאל. לענייננו מתקבל התיאור הבא: הצדוקי עלה מן הטבילה. "אחרי שעלה צרם לו באֶזְנוֹ" - איים על רבן יוחנן בן זכאי. ומבאר התוספתא דבריה: "אמר לו: בן זכאי לכשאפנה לך".

⁵¹ ש' כהן ('Parallel Historical Tradition in Josephus and Rabbinic Literature', S. J. D. Cohen, בתוך: דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות 1985, חטיבה ב, 1, החלק האנגלי עמ' 10-11) משווה בין מקרה הצדוקי ורבן יוחנן בן זכאי למקרה אנטיגנוס והורקנוס. יוסף בן מתתיהו (קדמוניות היהודים, יד, 366) מספר כי אנטיגנוס חתך את אזנו של הורקנוס כדי לחסום בפניו את האפשרות לשוב ולתפוס את הכהונה הגדולה. יוספוס מבאר: "וּגֵרַם בְּכָךְ שֶׁשׁוּב לֹא יִתְמַסֵּר לוֹ הַכְּהֻנָּה הַגְּדוּלָּה לְעוֹלָם מֵאַחֵר שֶׁהוּטַל בּוֹ מוֹם, וְהַחֹק דּוֹרֵשׁ שֶׁמִּשְׁרָה זֹאת תִּהְיֶה רֶק לְשִׁלְמִים בְּגוֹפִם". במלחמות היהודים (א, 270-296) הוא מוסיף ומספר שאנטיגנוס חתך את אזנו של הורקנוס בשינוי בעוד זה האחרון כבול באזיקים. ש' כהן מבקש להסיק מכך - וממקרים אחרים הנוכחים במאמרו - לגבי דרכי שימושם של חז"ל בחומר היסטורי קדום ("popular historiography"). לפי הסברנו הקשר בין המקרים רופף. אי הבנת העניין הביאה גם את ו' אפשטיין (שם) [לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת], עמ' 222 והערה 44) למסקנה כי כל הסיפור על רבן יוחנן בן זכאי והצדוקי הוא פנטזיה גמורה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אם כן יש לתמוה מה טענות היו לו לצדוקי, ומדוע כה הופתע מפעולת רבן יוחנן בן זכאי, שהייתה בדיוק לפי הנוהל המקובל.

ה. ומטמאים היו את הכוהן?

ננסה לבדוק את התמונה הכללית.

א. בפרה אדומה נהגו הקפדה יתרה במטרה לשמור על "סטריליות" מלאה.

ב. ידוע לנו על מחלוקת עתיקה ששורשיה מצויים כנראה כבר במאה השנייה לפני הספירה. מחלוקת זאת נסבה סביב השאלה האם העוסק בתהליך השרפה צריך להיות מעורב שמש דווקא. הפרושים החזיקו בדעה כי טבול יום כשר בפרה, אך דעה זו כשלעצמה עדיין לא חייבה שיהיה טבול יום דווקא. ידוע לנו כי הצדוקים נמנו עם בעלי הדעה המחייבת מעורב שמש.

ג. בסוף התקופה, ככל הנראה בעשור האחרון לפני החורבן, קם כוהן גדול בשם ישמעאל בן פיאבי שהחליט להוסיף טהרה ולשרוף במעורב שמש. הכוהן נמנה על הפרושים וכוונתו הייתה טהורה, אך התנגדו למעשיו משום שהיה בהקפדה על מעורב שמש כדי להוציא לעז על פרות שנשרפו בטבול יום.

ד. שנים ספורות לפני החורבן קם כוהן גדול צדוקי שהחליט לשרוף במעורב שמש דווקא. הצדוקי לא נתן פומבי למעשיו, אך רבן יוחנן בן זכאי הבין כוונתו. מכיוון שהייתה בהקפדתו על מעורב שמש קריאת תגר על סמכות הפרושים, היה צורך לחסום את כוונתו. רבן יוחנן בן זכאי נקט אף הוא בערמה, ניגש אל הצדוקי וסמך ידיו עליו דרך כבוד וטימאו.⁵² לפרושי לא היה מפריע הדבר, שכן יכול היה לטבול ולשרוף מיד, וכך אמנם נאלץ הצדוקי לעשות. עקב כך איים על רבן יוחנן בן זכאי שיחזור לפגוע בו.

ה. המשנה מוסרת כי מנהג היה לחכמים לטמא את הכוהן השרוף להוציא מלבם של הצדוקים. אלא שמקור זה אינו עולה בקנה אחד עם המקורות האחרים: כיצד חשב הצדוקי שטבילה בחשאי מבעוד יום תסייע לו, בעוד הוא יודע שיטמאו אותו? מדוע כעס הצדוקי על רבן יוחנן בן זכאי שנהג כמנהג הרגיל? מדוע לא טענו נגד ישמעאל בן פיאבי שמחזק את ידי הצדוקים? כיצד יכול היה ישמעאל בן פיאבי לשרוף במעורב שמש אם היה נוהג רגיל לטמא את הכוהן השרוף? ומעל הכול: לשם מה קיימו מערכת פרדוקסלית שבה גזרו "בגדי אוכלי קודש מדרס לחטאת" לצד מנהג לטמא את הכוהן? תירוצים מקומיים נאמרו לגבי כל קושי, ועדיין אין הדעת מתיישבת.

⁵² מחלוקת הראשונים אם טימאו על ידי נגיעה או על ידי שרץ אינה עניין לדיוננו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

התמונה הכללית מלמדת כי מקור כל הקשיים הוא המשנה.⁵³ כלל הנתונים מראים כי אין להבין את המשנה בדרך זו, ויש לומר שלא היה כלל נוהג מקובל לטמא את הכוהן.⁵⁴

המשנה שהעידה 'מטמאים היו' ⁵⁵ מנסחת הלכה על פי אירוע מזמן הבית, שבו טימא רבן יוחנן בן זכאי את הכוהן הצדוקי. הדברים מתבארים על פי מבנה התוספתא שהביאה

⁵³ התוספות (זבחים יז ע"ב) העירו על חלק מהקשיים שמעלה משנתנו, ותירצו (בתירוץ הראשון) שאין לקבל כפשוטם את שהבאנו בסעיפים ב, ה. תוספות שיערו שאף הפרושים גזרו כי טבול יום פסול בפרה. לדעתם המחלוקת בין הפרושים לצדוקים הייתה במישור העקרוני בלבד - האם מדאורייתא טבול יום כשר. משום כך לא טימאו את הכוהן השורף אלא ביצעו פעולה ייצוגית. הכוהן השורף היה טהור ואחיו הכהנים, שאף הם היו טהורים, הניחו את ידיהם עליו, כך שנטמא טומאה דרבנן בלבד. לאחר מכן היה טבול ושורף את הפרה בעודו טבול יום. ואלו דברי התוספות:

"והאי דטבול יום כשר מן התורה אפשר דמדרבנן פסול דהא אמרינן דאפי' בגדי אוכלי קודש מדרס לחטאת כל שכן טבול יום והא [דאמרי] במסכת פרה מטמאין היו כהן השורף את הפרה להוציא מלבן של צדוקים שאמרו] במעורבי שמש היתה נעשית לאו היינו טבול יום ממש אלא אחיו הכהנים היו מניחין ידיהם על ראשו ומאותה נגיעה היה טבול יום כדתניא בתוספתא ואיכא בהו היכרא לצדוקים".

וקשה, היכן מצאנו שפסלו רבנן טבול יום? אדרבא, ראינו בספרי עד כמה עמלו חכמים לתלות בכתוב דין הכשר טבול יום. גם הקשיים האחרים שהעלינו לא נפתרו בכך. אנו נלך בדרך זו של התוספות הסוברים שלא ניתן להבין את המקורות בדרך המקובלת, אולם נעלה הצעה שונה להבנת המקורות. הרב ש"ח קוק (עיונים ומחקרים א, ירושלים תשי"ט, עמ' 49) עמד על חלק מהשאלות שהוצגו לעיל. כיוון שיצא מתוך אותה נקודת מוצא שקשרה בין ישמעאל בן פיאבי לבין מעשי הצדוקים (וכן משום שסמך יתדותיו על נוסחות הדפוס של התוספתא), לא הגיע בסופו של דיון לכלל מסקנה כלשהי.

⁵⁴ הגע בעצמך, אם אכן היה קיים נוהג מקובל לטמא את השורף, כיצד יכלו הצדוקים להתקיים כקהילה דתית בזמן הבית ללא יכולת להיכנס למקדש (ראה לעיל, הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת). יצוין כי ו' אפשטיין (במאמרו הנזכר לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת). רואה בשרפת הפרה בטבול יום דווקא, את הגורם לחיסולם של הצדוקים (אלא שהשערתו אודות מעשה ישמעאל בן פיאבי אינה עומדת בפני מבחן המקורות כדלעיל). אמנם זו"ל חששו "שלא יהא כל אחד או' ... הריני שורף פרה לעצמי" (תוספתא חגיגה פ"ג ה"ט). עם זאת, אין בידינו מקור המלמד על שרפת פרה בפועל שלא על ידי הכוהן הגדול (ראה לעיל הערה שגיאה! הסימניה אינה מוגדרת). לא על ידי הצדוקים ולא על ידי כת אחרת. לדעת ג' בוימן (J. Bowman, 'Did the Qumran Sect Burn the Red Heifer?', RQ, 1 (1958) p. 84), אין כל סיבה להאמין שאנשי קומרן לא שרפו פרה, אך אין הוא מביא ראיה ברורה לאמונה זו. מספר ציטוטים שהוא מביא מסדר היחד (עמ' 81-83 במאמרו) המתייחסים למי נידה אינם מוכיחים דבר, כפי שמעיר ליכט בהערותיו לסרך היחד במהדורתו. מעניין לציין עוד כי יש שסברו שכל עיקרו של דין טבול יום בפרה היה שנוי במחלוקת בתוך העולם הפרושי. כך לדוגמה מייחס בעל הכסף משנה (פרה פ"ד ה"ד) את הדעה שטבול יום פסול בפרה לדעת רבי עקיבא, ומעיר כי "לא קיימא לן כוותיה, דסתם לן תנא בפ"ב דפרה שהיתה נעשית בטבול יום". בגישה זו מחזיק גם בעל מלאכת שלמה (פרה פ"ג מ"ז), אלא שגישה זו צריכה עיון (בנוסף למה שכתב החזון איש, פרה סי' יח סק"ט).

⁵⁵ הצירוף הלשוני של "היה" ובינוני, מורה על פעולה חוזרת ונשנית או על משך ההתרחשות בפעולה חד פעמית. דוגמה לפעולה חוזרת ונשנית: "וכן אתה מוצא שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, היו אנשי

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

את לשון המשנה "ומטמאין היו הכוהן השורף את הפרה מפני הצדוקין שלא יהו אומרים במעורבי השמש נעשית", והסמיכה לו מעשה: "ומעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו ובא לשרוף את הפרה". מבנה זה מצביע על המעשה כיסוד להלכה.⁵⁶

גם מבנה המשנה מחזק את מסקנתנו שלפנינו ניסוח הלכתי ולא תיאור של מנהג שהיה רווח שנים הרבה. המשנה פותחת בסדרת משפטים המנוסחים בבינוני "וכבש היו עושים... שבו כהן השורף את הפרה ופרה וכל מסעדיה יוצאין להר המשחה... וזקני ישראל היו מקדימים ברגליהם... ומטמאים היו את הכהן השורף". לאחר פתיחה זו עוברת המשנה לתיאור הטכס עצמו, ומכאן ואילך ניסוחו של הטכס (ולא של הערות הביניים) מובא בצורת פֶּעַל. "סמכו ידיהם עליו... כפתוה בחבל של מגג ונתנוה על גב המערכה". על מבנה זה כתב ברויאר: "משפטים אלו הם, למעשה, הלכות, המצטרפות אל תיאורי הטכס מלפניו והם נאמרים בבינוני, כהלכות, ולא כתיאורי הטכס ב'פעל'".⁵⁷

הארץ **בוניים** בתים **וחופרים** בורות שיחים ומעורות **נוטעים** שדות וכרמים וכל עץ מאכל" (ספרי דברים עקב פיסקא לח; מהד' פינקלשטיין עמ' 76). דוגמות למשך התרחשות בפעולה חד-פעמית: "**פעם אחת הייתי מהלך** אחר ר' עקיבא ואחר ר' אלעזר בן עזריה" (תוספתא ברכות פ"א ה"ב); "**עולה הייתי** במעלה אדומים וראיתיו רבוץ בין שני סלעים" (תוספתא ראש השנה פ"א ה"ט"ו); "**פעם אחת הייתי מסתכל** והיינו בתוך החום עד שלא חשיכה" (עירובין פ"ד מ"ב). ייתכן שכוונת התנא במשנתו הייתה אכן לפעולה חד-פעמית שנמשכה זמן מה, כי "הטכס" שערך רבן יוחנן בן זכאי אינו קצר בהרבה מהזמן שנדרש לרבן גמליאל לצפות בתחום, אולם העמדה זו היא דחוקה. כמו כן יש לשים לב שלפנינו מקרה של בינוני + "היה", והוא הפוך מהסדר הרגיל - "היה" + בינוני. לדעת מ"צ קדרי, "על הפועל היה בלשון המשנה" ספר בר אילן, ט"ז-י"ז (תשל"ט). עמ' 124-125, מכיוון שהסדר הרגיל מורה על פעולה מתמשכת או חוזרת הרי שהסדר ההפוך (כבמקרה שלנו) מורה על חד פעמיות ורגעיות. הווה אומר, התנא התכוון לומר שפעם אחת טימאו את הכוהן. מי מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית תשמ"ג, עמ' 396-400, דחה את דברי קדרי בשתי ידיים. מישור הוכיח כי "הכלל החל על סדר המלים בצירוף כינוי הגוף עם הבינוני - 'עושה+אני' בתחילת דיבור / 'אני+עושה' שלא בפתיחה - כלל זה חל אף על צירוף 'היה' עם הבינוני" (עמ' 396). לעניינו יש להוסיף כי מההקשר שבו משובצת משנתו נראה קשה להעמידה באירוע חד-פעמי כהצעת קדרי.

על המעשה כיסוד להלכה ראה: א"א אורבך, 'הדרשה כיסוד ההלכה ובעיית הסופרים', תרביץ כח (תשי"ח), עמ' 168-169; ע"צ מלמד, 'המעשה' במשנה כמקור להלכה, סיני מו (תשי"ב), עמ' 152 ואילך. ובגמרא ראה: א' קמינקא, 'המעשה מקור ההלכה', מחקרים במקרא ובתלמוד ובספרות הרבנית, ספר שני (מחקרים בתלמוד), תל אביב תשי"א, עמ' 1 ואילך.

י' ברויאר, "פעל" ובינוני בתאורי טכס במשנה, תרביץ נו (תשמ"ז), עמ' 311 (וראה שם, עמ' 314). ברויאר משער (שם, עמ' 326) כי "ייתכן שחלק מן הטכסים מסופרים ב'פעל', הזמן ה'סיפורי', משום שהם אינם אלא עדויות של אנשים שהיו נוכחים בטכסים אלו וספרו את שראו. סגנון הבינוני לפי זה, הוא צורת ניסוח רשמית יותר, המתארת את הטכס לא מנקודת מבט אישית, של הרואה, אלא מנקודת מבט של איש ההלכה, המפרט את מהלך הטכס וקובע כיצד הוא צריך להיעשות".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אף שלא נהגו לטמא את הכוהן, אם אירע מקרה ונטמא הכוהן⁵⁸ לפני השרפה על אף השמירות הרבות, סברו הפרושים שאין צורך לעכב את המשך הטכס. לדעתם עליו לטבול, וכשר הוא בטבול יום מעיקר הדין. הצדוקים שחלקו על הפרושים הזקיקו את הכוהן להיות מעורב שמש גם במצב נדיר זה. ישמעאל בן פיאבי יצא מנקודת הנחה פרושית שטבול יום כשר בפרה, אלא שרצה להוסיף סלסולי טהרה ולהקפיד על מעורב שמש. בדרכו לממש רצון זה לא נתקל במניעה כלשהי - שהרי כאמור לא נהגו לטמא את הכוהן - אלא שלאחר מעשה טענו שהקפדה זו עלולה להביא להוצאת לעז בעיני ההמון, על ראשונים שהתירו לכוהן שנטמא לשרוף פרה בעודו טבול יום. די היה בחשש זה של הוצאת לעז כדי להביא לשפיכת אפר פרה זה. הדיון התנהל כדיון פנימי בתוך העולם הפרושי וכאלה היו הטענות שעלו בו. המחלוקת עם הצדוקים נשארה על פי רוב במישור העקרוני בלבד, ועל כן לא הייתה בעלת משקל מהותי במקרה זה. בסוף התקופה, בימי רבן יוחנן בן זכאי, קם צדוקי שרצה לשרוף במעורב שמש דווקא משום שחלק על סמכות חכמים בדרשותיהם, ובזה יצא עליו הקצף. **את זממו יכול היה לבצע באין יודעים** (כמו הקטרת הקטורת ביום הכיפורים), אלא שרבן יוחנן בן זכאי הבין את כוונתו האמיתית ולכן סמך ידיו עליו. המחלוקת העתיקה בדיון טבול יום נשארה אם כן במישור העקרוני עד אשר קם צדוקי לעשות מעשה מכוון. בכך גם ניישב את הסתירה הפנימית הקיימת לכאורה בטכס שרפת הפרה - שמירה על חומרות מופלגות בצד מנהג לטמא את הכוהן במתכוון. הגמרא, המניחה קיום מנהג קבוע לטמא את הכוהן, נאלצה לתרץ שמנהג זה הוא שהביא באופן פרדוכסלי לחומרות היתירות.⁵⁹ מעתה נעקר הקושי מעיקרו ואין אנו נזקקים לתירוץ זה.⁶⁰

לפי דרכנו נוכל לעמוד על ניסוח המשנה ויחסה לתוספתא. הדמיון בין המקורות עליו עמדנו לעיל, מלמד כי המשנה בנויה על בסיס מסורת הסיפור בתוספתא. אין התוספתא מביאה הרחבה של דברי המשנה הקדומים, אלא את הרקע לדברי המשנה.⁶¹ מסקנתנו

⁵⁸ כפי שאירע לכוהן הגדול ביום הכיפורים, ראה לדוגמה תוספתא כיפורים פ"ג ה"כ: "מעשה בשמעון בן קמחית שיצא לדבר עם המלך ערבית ונתזה צנורא מפיו ונפלה על בגדיו נכנס אחיו לשמש תחתיו בכהונה גדולה..."

⁵⁹ "ולמה נקרא שמה לשכת בית האבן שכל מעשיה בכלי גללים.. מאי טעמא כיון דטבול יום כשר בפרה דתנן מטמאין היו הכהן השורף את הפרה... להוציא מלבן צדוקין שהיו אומרים במעורבי השמש היתה נעשית תקינו לה רבנן כלי גללים כלי אבנים וכלי אדמה דלא ליקבלו טומאה כי היכי דלא ליזלוזלו בה" (יומא ב ע"א).

⁶⁰ ההלכה הדורשת לטמא את הכוהן הורחבה לאחר החורבן והועתקה לכלים ששימשו לשמירת האפר ומי החטאת (ראה תוספות חגיגה כג ע"א). בעניין זה דנו תלמידי רבן יוחנן בן זכאי במשנת פרה פ"ה מ"ד: "שפופרת שחתכה לחטאת ר' אליעזר אומר יטביל מייד ור' יהושוע אומר יטמא ואח"כ יטבול", וראה עוד חגיגה כג ע"א.

⁶¹ ר' ישראל לוי עמד על כך שבתוספתא "סיפורים שונים משנים קדמוניות המפיצים אור על מצב ואופן הלימוד וההלכה מאז". רי"ן אפשטיין יוצא מתוך הנחה זו במבואות לספרות התנאים, עמ' 212-224. לאחרונה פיתח ש"י פרידמן רעיון זה והרחיבו לכיוונים שונים. ראה ש"י פרידמן, 'מקבילות המשנה והתוספתא', דברי הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, חטיבה ג כרך א: התוספתא היא "אוסף

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

היא, אפוא, שהמשנה מנסחת הלכה על פי תיאור שרפת הפרה סמוך לחורבן, ככל הנראה הפרה האחרונה שנשרפה בפני הבית.

של הלכות... ומהן **מקורותיה** (ההדגשה במקור-צ"ש) של המשנה, שטרם עברו שינויי העריכה שביצע בהם מסדר משנתו". וראה עוד מאמרו 'תוספתא עתיקתא: ליחס מקבילות המשנה והתוספתא [א] - כל כתבי הקדש', תרביץ סב (תשנ"ג), עמ' 313 ואילך (סקירת הדעות השונות בעמ' 513 הערה 4); 'תוספתא עתיקתא: ליחס מקבילות המשנה והתוספתא [ב]', ספר השנה למדעי היהדות והרוח של אוניברסיטת בר אילן, כו-כז (תשנ"ה), עמ' 277 ואילך.